

WŁODZIMIERZ WOJCIECHOWSKI

ZE STUDIÓW NAD KULTURĄ PUCHARÓW LEJOWATYCH
NA DOLNYM ŚLĄSKU. ZAGADNIENIE PERIODYZACJI

Nie ulega już dzisiaj wątpliwości, że wypracowane przez H. Segera¹ pojęcie „kultura nosocicka” dla określenia występujących na Dolnym Śląsku materiałów kultury pucharów lejowatych, uzasadnione stanem badań nad tą kulturą w początkach XX w., jest w chwili obecnej anachronizmem. Pojęcie to bowiem sugeruje z jednej strony całkowitą odrębność zespołu dolnośląskiego poprzez przyznanie mu rangi kultury, z drugiej zaś strony pewną regionalność. Przy obecnym zaś stanie badań nad zagadnieniem kultury pucharów lejowatych w skali ogólnopolskiej, a w szerszym zakresie w skali środkowo- i północnoeuropejskiej okazuje się, że tzw. kultura nosocicka nie jest jakąś odrębną kulturą w sensie archeologicznym, lecz zawiera w sobie elementy zaliczane do dwóch grup terytorialnych szeroko rozprzestrzenionej kultury pucharów lejowatych, nie stanowi też jakiegoś zespołu związanego wyłącznie z obszarem Dolnego Śląska, lecz wykazuje w różnych fazach swego rozwoju mniej lub bardziej ściśle powiązania z różnymi obszarami ościennymi, graniczącymi z Dolnym Śląskiem zarówno od północy (Wielkopolska), jak i od południowego wschodu (Górny Śląsk, a pośrednio Morawy). Na zarysowujące się wewnętrzne zróżnicowanie rozbijające sugerowaną jednolitość „kultury nosocickiej” wskazał już dawniej K. Jażdżewski w opracowaniu kultury pucharów lejowatych w Polsce zachodniej i środkowej², widzący na omawianym terenie elementy dwóch różnych grup terytorialnych, tj. grupy wschodniej i grupy południowej, w ramach zaś materiałów grupy wschodniej elementy dwóch faz chronologicznych, tj. fazy starszej — wióreckiej, i młodszej — lubońskiej. Obecność starszych elementów omawianej kultury na Dolnym Śląsku aniżeli faza wiórecka pod-

¹ H. Seger, *Die keramischen Stilarten der jüngeren Steinzeit Schlesiens*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, N. F., t. 7: 1919, s. 1—89.

² K. Jażdżewski, *Kultura pucharów lejowatych w Polsce zachodniej i środkowej*, Poznań 1936.

kreśla C. J. Becker³, dopatrując się na tym terenie materiałów przynależnych do wyróżnionego przez siebie najstarszego horyzontu kultury pucharów lejowatych dla Europy środkowej, a określanego jako faza kontynentalna A B. Dalsze ogniwo w szeregu chronologicznym faz ewolucyjnych kultury pucharów lejowatych na Dolnym Śląsku widzi E. F. Neustupný⁴ w postaci materiałów ceramicznych nawiązujących do typowej dla Niemiec środkowych i Czech grupy baalberskiej, przy czym w systematyce chronologicznej poszczególnych faz rozwojowych omawianej kultury umiejscawia je między trwaniem tzw. fazy kontynentalnej A B a fazy wióreckiej grupy wschodniej. Do przyjmowania podobnego poglądu skłania się także H. Behrens⁵, widzący wśród materiałów ceramicznych z osady w Nosocicach, pow. Głogów, formy przynależne do fazy baalberskiej, wióreckiej i lubońskiej.

W świetle przytoczonych poglądów, w ramach dolnośląskiej kultury pucharów lejowatych należałoby zatem przyjąć istnienie kilku różniących się zespołów, pozostających w stosunku do siebie w pewnym związku czasowym i przestrzennym. Jako element najstarszy trzeba by uznać materiały ceramiczne nawiązujące do środkowoeuropejskiego horyzontu tzw. fazy kontynentalnej A B stwierdzonej dotychczas na terenie północno-wschodnich Niemiec⁶, Wielkopolski i Kujaw⁷, Moraw⁸, a prawdopodobnie i Czech⁹. Fazę drugą, wykształconą na podłożu fazy kontynentalnej A B, miałyby stanowić faza baalberska obejmująca swym zasięgiem poza Dolnym Śląskiem Kujawy i Małopolskę¹⁰, Morawy i Czechy¹¹

³ C. J. Becker, *Mosefundne Lerker fra Yngre Stenalter*, „Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie”, København 1947, s. 210.

⁴ E. F. Neustupný, *Contributions to the Eneolithic Period in Poland*, [w:] *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praha 1961, s. 441—457.

⁵ J. Driehaus, H. Behrens, *Stand und Aufgaben der Erforschung des Jungneolithikums in Mitteleuropa*, [w:] *L'Europe à la fin...*, s. 260.

⁶ Becker, *op. cit.*, s. 207—210, 213, ryc. 44.

⁷ W. Chmielewski, *Zagadnienie grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań*, Łódź 1952, s. 23, 24, ryc. 5, 6; T. Wiślański, *Cmentarzysko kultury pucharów lejowatych w Wichrowicach w pow. wrocławskim*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 16: 1963, s. 87—91.

⁸ M. Zápotocký, *K problému počátku kultury nálevkovitých pohárů*, „Archeologické rozhledy”, R. 9: 1957, s. 206—235.

⁹ M. Zápotocký, *Problém periodisace kultury nálevkovitých pohárů v Čechách a na Moravě*, „Archeologické rozhledy”, R. 10: 1958, s. 667—669. Pewne jednak zastrzeżenia w odniesieniu do istnienia najstarszego horyzontu kultury pucharów lejowatych w Czechach podnosi K. Jażdżewski, por. *Über einige Probleme des Mittel- und Jungneolithikums in Polen*, [w:] *L'Europe à la fin...*, s. 434.

¹⁰ Neustupný, *op. cit.*, s. 441.

¹¹ M. Zápotocký, *Baalberská skupina v Čechách*, „Archeologické rozhledy”, R. 8: 1956, s. 539—563; tenże, *Problém periodisace...*, s. 669—672.

oraz Niemcy środkowe¹². Kolejną fazę stanowiłaby faza wiórecka, wydzielona w obrębie grupy wschodniej, charakterystyczna przede wszystkim dla Polski środkowej, Kujaw, Pomorza i Wielkopolski, przy czym w tej fazie rozwojowej Dolny Śląsk wchodziłby w ramy stosunkowo jednolitego zespołu, którego środek ciężkości przypadał na Kujawy i Wielkopolskę¹³. Czwarte wreszcie stadium rozwojowe stanowiłaby faza lubońska zawężająca swoje terytorium poza Dolnym Śląskiem do Pomorza, Kujaw i Wielkopolski, sięgająca jednak w kierunku południowym wąskim klinem aż na obszar północno-zachodnich Moraw w rejon Opawy¹⁴. Odrębny zespół tworzyłyby materiały zaliczane ogólnie do grupy południowej¹⁵, której pozycja chronologiczna na Dolnym Śląsku nie została dotychczas bliżej sprecyzowana, a którą część badaczy skłonna jest uważać za najstarszą podgrupę w obrębie grupy południowej¹⁶ i widzieć w niej dalszą fazę rozwojową grupy wschodniej. K. Jażdżewski datuje początek tej podgrupy współcześnie ze schyłkiem fazy wióreckiej grupy wschodniej, ogólnie jednak widzi w niej znamiona raczej późniejsze¹⁷.

Przedstawione podsumowanie poglądów cytowanych badaczy sugeruje możliwość rozwarstwienia występujących na Dolnym Śląsku materiałów kultury pucharów lejowatych na cztery, a uwzględniając jako oddzielną fazę także materiały grupy południowej, nawet na pięć faz chronologicznych.

Sprawdzenie poprawności wysuwanych w tym zakresie wniosków oraz ich ewentualna weryfikacja w wyniku szczegółowej analizy całości, zarówno publikowanego, jak i nie publikowanego materiału ceramicznego kultury pucharów lejowatych z Dolnego Śląska pod kątem chronologicznej systematyki będzie przedmiotem niniejszego opracowania.

Ograniczenie naszej analizy wyłącznie do materiału ceramicznego pożytkowane zostało kilkoma względami wynikającymi z charakteru stojącego do dyspozycji materiału. Podstawowym bez wątpienia czynnikiem, umożliwiającym w poważnym stopniu dokonanie obserwacji w zakresie różnic chronologicznych, jest właściwa analiza układów stratygraficz-

¹² P. Grimm, *Die Baalberger Kultur in Mitteldeutschland*, „Mannus”, t. 29: 1937, s. 155—187; J. Preuss, *Die chronologische Stellung der Baalberger-Salzmünder- und Walternienburger-Gruppe innerhalb der Trichterbecherkultur Mitteldeutschlands*, [w:] *L'Europe à la fin...*, s. 405—413.

¹³ Jażdżewski, *Kultura pucharów lejowatych w Polsce zachodniej...*, s. 231—232.

¹⁴ Jażdżewski, *op. cit.*, s. 249.

¹⁵ Jażdżewski, *op. cit.*, s. 258—270.

¹⁶ J. Kostrzewski, *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, [w:] *Prehistoria ziem polskich*, Kraków 1939, s. 139; T. Sulimierski, *Polska przedhistoryczna*, cz. 2, Londyn 1957—1959, s. 194.

¹⁷ Jażdżewski, *op. cit.*, s. 309.

nych w obrębie dużych stanowisk, głównie osadniczych, dających obraz nawarstwiania się kolejnych etapów ewolucji poszczególnych form. Niestety z terenu Dolnego Śląska nie posiadamy dotychczas ani jednego stanowiska, którego materiały układałyby się w pionie lub poziomie w postaci określonych, chronologicznie różnych nawarstwień, a które udało by się wydzielić przy stosowaniu właściwej metody wykopaliskowej. Jedynie duże stanowisko zawierające materiały zarówno obydwu faz grupy wschodniej, jak i grupy południowej w Nosocicach, pow. Głogów¹⁸, badane przed pierwszą wojną światową, mogłoby wyjaśnić szereg wątpliwych kwestii chronologicznych, jednakże niewłaściwa metoda prac wykopaliskowych doprowadziła do przemieszania materiałów, uniemożliwiając tym samym dokonanie ściślejszych obserwacji. Prowadzone na tym stanowisku badania ratownicze w ostatnim dwudziestolecu ze względu na charakter tych badań także nie dostarczyły ciekawszych danych stratygraficznych¹⁹. Z tego względu musiano pominąć kryterium stratygrafii, pomimo że operowanie jednym tylko elementem — w tym wypadku analizą typologiczną ceramiki — kryje niebezpieczeństwo popełnienia pewnych nieścisłości. Nie uwzględniono też materiałów wykonanych z innych surowców, jak kamień, krzemień, kość czy róg. Stało się tak dlatego, że w materiale dolnośląskim brak wystarczającej ilości tego typu przedmiotów, które byłyby pewnie datowane, co zresztą łączy się ściśle z brakiem danych stratygraficznych. Należy także podnieść fakt, że narzędzia wykonane z wymienionych surowców, w tym głównie z kości i rogu, mają znacznie mniejszą w porównaniu z ceramiką czułość typologiczną utrudniającą lub wręcz uniemożliwiającą zaszeregowanie ich do określonej fazy lub grupy terytorialnej na podstawie ich formy lub cech technicznych. Operowanie materiałem krzemienным jest w naszym wypadku tym bardziej utrudnione, że cechę dolnośląskich stanowisk związanych z kulturą pucharów lejowatych stanowi znikoma ilość narzędzi wykonanych z tego surowca, wykluczająca możliwość wypracowania szeregów typologicznych, które mogłyby wykazać pewne różnice jakościowe lub ilościowe w poszczególnych fazach chronologicznych tej kultury. Przy analizie porównawczej obiektów nieruchomych celem uchwycenia ewentualnych różnic, np. między typami obiektów mieszkalnych lub formami grobów w poszczególnych fazach, istnieją dwojakie trudności w korzystaniu ze stojących do dyspozycji materiałów. Obiekty mieszkalne, wśród których wydzielić można dwa wyraźnie różniące się typy (domy słupowe nieznacznie wkopane w calec i domy słupowe bez wkopu

¹⁸ Seger, *op. cit.*, s. 27—42.

¹⁹ W. Sarnowska, *Wyniki prac ratowniczych przeprowadzonych w 1950 r. w Nosocicach w pow. głogowskim*, „Przegl. Archeol.”, t. 10: 1945—1956, s. 192—219.

w całość) wystąpiły tylko w Nosolicach, pow. Głogów²⁰. Zaginięcie jednak całej dokumentacji rysunkowej i opisowej z badań niemieckich nie pozwala na powiązanie zachowanych materiałów z konkretnymi obiektami nieruchomymi, co w konsekwencji uniemożliwia uchwycenie różnic w budownictwie naziemnym poszczególnych faz, o ile zaobserwowane różnice istotnie wiążą się z poszczególnymi fazami. Przy rozpatrywaniu znalezisk grobowych zasadniczą trudność stwarza znikoma ilość pewnych obiektów tego typu, nie mówiąc już o fakcie, że większość z nich to znaleziska przypadkowe, wydobyte niemethodycznie.

Szczególnie pomocne w zakresie chronologicznej systematyki wyróżnionych w tym opracowaniu zespołów okazały się ustalenia dla Wielkopolski i Kujaw w odniesieniu do materiałów zaliczanych do ogólnoeuropejskiego horyzontu fazy kontynentalnej AB oraz grupy wschodniej²¹, a także dla Niemiec środkowych, Czech i Moraw²² w odniesieniu do materiałów łączonych z grupą południową. W przeciwieństwie jednak do systematyki kultury pucharów lejowatych na obszarze Polski zachodniej i środkowej, nie wzbudzającej poważniejszych zastrzeżeń, posługiwanie się schematem rozwojowym ustalonym dla obszaru Czech i Moraw wymaga daleko idącej ostrożności przede wszystkim ze względu na ich ciągle jeszcze dyskusyjny charakter i szereg zastrzeżeń podnoszonych w związku z wydzieleniem trzeciej fazy ewolucyjnej, tzw. fazy Siřem, które w świetle badań na stanowisku Dneboh-Hrada wydaje się tracić swoje uzasadnienie²³.

Szczegółowa analiza dolnośląskich materiałów ceramicznych rozpatrywanych w aspekcie ewolucji form i związanej z nimi ornamentyki doprowadziła do wyodrębnienia na naszym terenie trzech zasadniczych zespołów, które aczkolwiek łączy cały szereg cech pierwszoplanowych, głównie w zakresie generalnie pojętej formy, jednak różni w sposób wyraźny wiele cech drugorzędnych, jak ukształtowanie poszczególnych ele-

²⁰ K. Langenheim, *Das Steinzeitdorf Nosswitz, Kr. Glogau*, „Altschlesische Blätter”, R. 6: 1936, s. 169—172.

²¹ Jażdżewski, *op. cit.*, s. 230—258, 306—309; tenże, *Kultura pucharów lejowatych. Rozważania na temat jej genezy i systematyki*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna, nr 6, Łódź 1961, s. 73—86; tenże, *Über einige Probleme...*, s. 431—440; Wiślański, *op. cit.*, s. 82—92.

²² U. Fischer, *Über Nachbestattungen im Neolithikum von Sachsen-Thüringen*, „Festschrift des RGZM in Mainz”, t. 3: 1952, s. 161—181; G. Mildemberger, *Studien zum mitteldeutschen Neolithikum*, Leipzig 1953; Zápotocký, *Problém periodisace...*, s. 664—700; A. Houštová, *Kultura nálevkovitých pohárů na Moravě*, „Fontes Archaeologici Pragenses”, t. 3: 1960.

²³ J. Driehaus, T. Pleslová, *Aspekte zur Beurteilung des Äneolithikums in Böhmen und Mähren*, [w:] *L'Europe à la fin...*, s. 361—387.

mentów składowych naczyń (dna, brzuśca, szyjki, krawędzi wylewu), wzajemne ich proporcje, rozmieszczenie ornamentu, techniki zdobnicze itp. Zespoły te wydają się reprezentować poszczególne fazy rozwojowe kultury pucharów lejowatych na Dolnym Śląsku. Zarysowujący się, w świetle przeprowadzonej analizy, zespół czwarty (chronologicznie pierwszy), który należałoby uznać za najstarszy element kultury pucharów lejowatych na Dolnym Śląsku (faza kontynentalna A B), ze względu na znikomą ilość materiałów, ewentualnie do niego zaliczanych traktować należy z pewną ostrożnością, aczkolwiek w proponowanym przez nas schemacie rozwojowym ceramiki omawianej kultury na Dolnym Śląsku zespół ten uwzględniamy.

Pierwszy zespół (?) stanowi znalezisko odkryte we Wrocławiu-Pracach²⁴. W skład jego wchodziły dwa naczynia amforowate zachowane w całości, duży ułamek trzeciej amfory, z której zachował się fragment szyjki i brzuśca oraz jedno ucho zdobione podłużnymi żłobkami, kilka dalszych ułamków naczyń amforowatych oraz ułamek pucharu lejowatego zdobionego pod krawędzią wylewu rzędem piononych słupków stempekowych (tabl. I 1—4).

Cechą charakterystyczną naczyń amforowatych jest idealnie kulisty brzusiec bez wyraźnie wyodrębnionego dna, czym zbliża je do niewielkich naczynek amforowatych duńskiej fazy B²⁵, oraz niska cylindryczna szyjka, jakie spotykamy u lejowatych amforek duńskiej fazy A²⁶. Naczyńiom duńskiej fazy B odpowiada także charakter niewielkich uszek oraz ich umieszczenie na barku naczynia. Żaden z naszych okazów nie ma ornamentyki, co także stanowi cechę obydwu starszych faz duńskich²⁷. Niewielki ułamek pucharu lejowatego nie pozwala niestety na pełną rekonstrukcję formy, niemniej ornament w postaci rzędu słupków stempekowych pod krawędzią wylewu nie stoi w sprzeczności z wczesnym jego datowaniem. Najbliższe analogie dla omawianych amfor przytacza C. J. Becker²⁸.

Drugi zespół stanowią naczynia różniące się od form poprzednich dwoma zasadniczymi cechami, a mianowicie ostrym profilowaniem dzięki wyraźnemu oddzieleniu poprzez ostry załom poszczególnych elementów składowych naczyń oraz bogatą ornamentyką związaną bardzo ściśle z tektoniką naczynia. Zespół ten odznacza się też wyraźnym wzrostem asortymentu form, w którego skład obok poprzednio notowanych na-

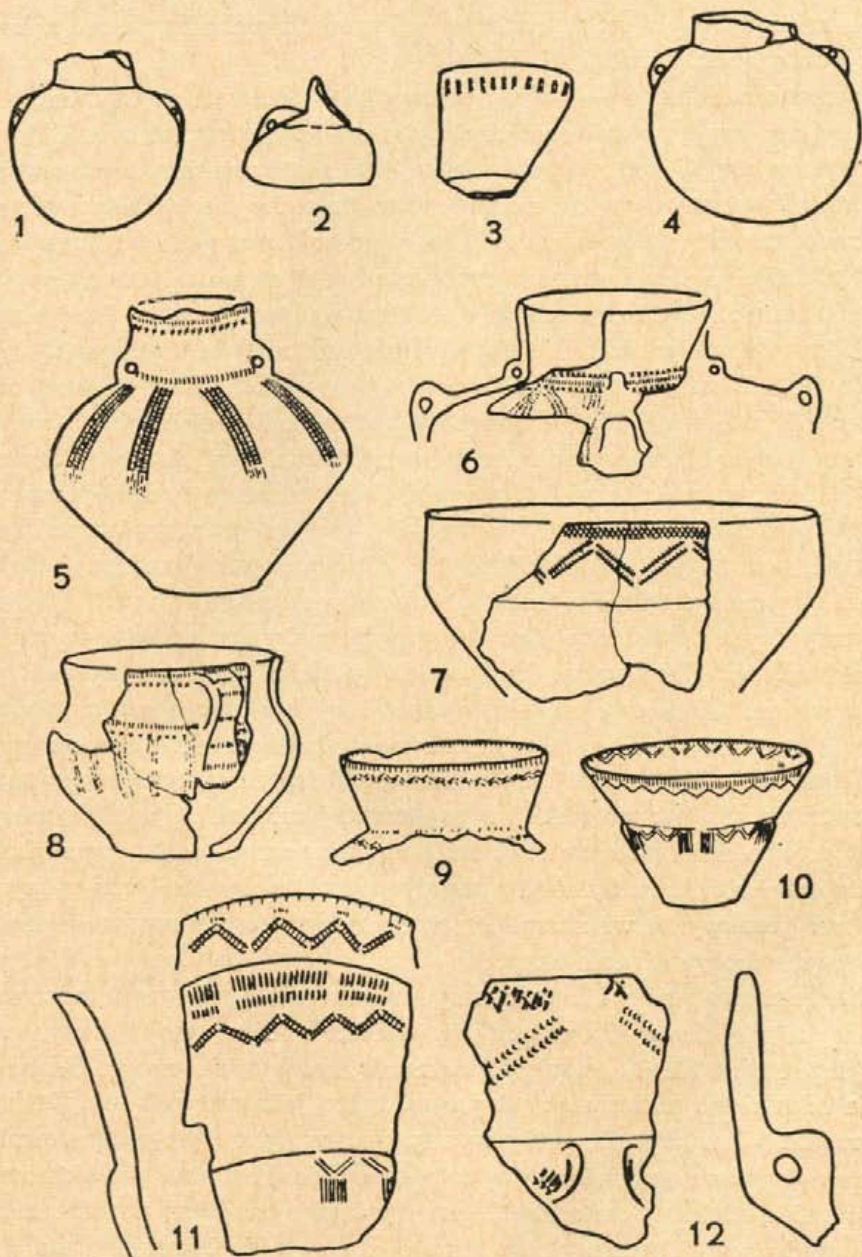
²⁴ H. Seger, *Ein Brunnenfund aus der Steinzeit*, „Schlesiens Vorzeit”, N. F., t. 7: 1919, s. 90—92.

²⁵ Becker, *op. cit.*, s. 133, ryc. 27.

²⁶ Becker, *op. cit.*, s. 127, ryc. 24.

²⁷ Becker, *op. cit.*, s. 127, ryc. 24, s. 133, ryc. 27, tabl. XXII 1, 2.

²⁸ Becker *op. cit.*, s. 208, ryc. 43: 1, 7, s. 209, ryc. 43: 10.

Tabl. I. Ceramika fazy I (? 1-4) i II (5-12):

1-4 — Wrocław-Pracze (studnia); 5 — Milicz, m. pow.; 6-8, 12 — Nosolice, pow. Głogów; 9, 11 — Tyniec n. Słężą, stan. 1, pow. Wrocław; 10 — Bielany, pow. Wrocław. Wg H. Segera, W. Sarnowskiej i ksiąg inw. Muzeum Archeol. we Wrocławiu

czyń amforowatych oraz pucharów lejowatych wchodzą flasze z kryzą, misy oraz kubki (tabl. I 5—12).

Przewodnia forma — puchar lejowaty — odznacza się wysoką, silnie wychyloną szyją o krawędzi zaokrąglonej lub ostrej. Ścianki lejowato rozchylonej szyjki są z reguły proste, rzadziej natomiast wykazują nieznaczne łukowate wygięcie na zewnątrz. Brzusiec ma kształt w przybliżeniu stożkowaty, którego największa wydętość przypada na około $\frac{1}{3}$ jego wysokości. Ścianki brzuśca opadają skośnie od największej wydętości w kierunku dna, nie wykazując dodatkowego profilowania. Dno płaskie, średnica wylewu w stosunku do średnicy dna zamyka się w proporcjach około 3 : 1. Stosunek wysokości szyjki do wysokości brzuśca zamyka się w proporcjach około 2 : 3. Omówiony typ pucharów lejowatych ma niezwykle bogatą ornamentykę wykonaną niemal wyłącznie w technice stempelkowej, rzadziej techniką rycia. Zdobnictwo to rozmieszczone jest na naczyniu wyłącznie pod krawędzią wylewu oraz na górnej części brzuśca, poczynając od nasady szyjki. Zasadniczymi elementami składowymi ornamentu są rzędy krótkich pionowych słupków oraz linia łamana, przy czym obydwie te elementy współwystępują ze sobą w różnych kombinacjach. Zewnętrzne krawędzie wylewów zdobione są bądź jednym rzędem słupków stempelkowych i biegnącą pod nim linią łamaną, dwoma rzędami słupków oraz linią łamaną, bądź wreszcie dwoma rzędami słupków i linią łamaną umieszczoną między nimi, nacinaną niekiedy poprzecznie, co tworzy rodzaj zygzakowatej drabinki. Podobne motywy występują niekiedy na wewnętrznej stronie naczynia. Motyw zdobniczy górnej części brzuśca stanowi z reguły podwójna łamana linia ryta przerywana pionowymi wiązkami krótkich rytych kreseczek; niekiedy też występuje motyw drabinkowy.

Charakterystyczne dla tego zespołu naczynia amforowate odznaczają się wyraźnie dwustożkowatym brzuścem, którego zaokrąglony załom znajduje się na ok. $\frac{1}{2}$ wysokości naczynia, rzadziej zaś na ok. $\frac{1}{3}$. Krótka szyja oddzielona od brzuśca ostrym załosem jest przeważnie cylindryczna, rzadziej lejowata. Z reguły występujące w tym typie uszka rozmieszczone są bądź na największej wydętości brzuśca, bądź na przejściu szyjki w brzusiec, niekiedy natomiast ucha występują zarówno na brzuścu, jak i u nasady szyjki. Amfory tego typu odznaczają się bardzo bogatą i różnorodną ornamentyką, występującą na szyjce, a także na brzuścu. Szyja pod krawędzią wylewu zdobiona jest przeważnie rzędem słupków stempelkowych, pod którym biegnie pasmo ukośnych krzyżyków lub linia łamana pojedyncza czy zwielokrotniona. Granica między szyją a brzuścem zaznaczona bywa rzędem słupków stempelkowych, poziomym pasem

ukośnej kratki lub pojedynczym rzędem ukośnych krzyżyków. Brzusiec zdobiony bywa wyłącznie powyżej załomu, przy czym zasadniczymi motywami są ornamenty drabinkowe układające się symetrycznie w pewnych odstępach wokół całego naczynia, zakończone niekiedy drobnymi frędzelkami, pionowe żłobki wykonane prawdopodobnie trójzębnym grzebykiem w technice rycia lub ścięgu bruzdowego oraz podwójne poziome linie łamane.

Pomimo że z terenu Dolnego Śląska znamy sporą ilość flasz z kryzą, stanowią one jednak przeważnie znaleziska luźne, co znacznie utrudnia powiązanie ich z określonymi zespołami. Korzystając jednak z analogii wielkopolskich wydaje się, że z obecnie omawianym zespołem łączyć należy flaszę odznaczającą się wyraźnie dwustożkowatym brzuścem bez dodatkowego profilowania, o szyjkach wąskich cylindrycznych, zaopatrzone w niewielkie kryzy i pozbawione motywów ornamentacyjnych.

Spśród licznie występujących na naszym terenie mis, jeden typ niewątpliwie łączyć należy z omawianym zespołem. Jest to misa odznaczająca się ostro łamanym profilem, o stożkowej części dolnej i bardzo nieznacznie do wewnątrz zachylonym wysokim brzegu. Brzeg pokryty jest bogatym ornamentem w postaci pasma gęstej ukośnej kratki umieszczonej pod krawędzią oraz szerokiej podwójnej linii łamanej nacinanej poprzecznie drobnymi kreskami na kształt drabinki.

Do omawianego też zespołu zaliczyć należy, jak się wydaje, duży kubek odkryty w Nosocicach, pow. Głogów²⁹. Odznacza się on silnie wydętym brzuścem, niską lejowatą szyjką oraz nieznacznie wyodrębnionym dnem. Kubek ten zaopatrzone jest w jedno taśmowe ucho osadzone górną nasadą na krawędzi wylewu, a dolną na największej wydętości brzuśca. Naczynie to podobnie jak omówione formy ma bogatą ornamentykę rozmieszczoną pod krawędzią wylewu, na przejściu szyjki w brzusiec oraz na górnej części brzuśca. Krawędź wylewu zdobiona jest rzędem słupków oraz poziomym rzędem ukośnych krzyżyków. Podobny ornament zdobi nasadę szyjki, na brzuścu natomiast rozmieszczone są symetrycznie grupy potrójnych pionowych linii wykonanych techniką drobnego nakłuwania. Zdobione jest także ucho, przy czym ornament stanowi siedem poprzecznych rzędów drobnych słupków stempelkowych.

Omówiony zespół form wyczerpuje asortyment naczyń, które bez obawy popełnienia poważniejszych nieścisłości zaliczyć możemy do zespołu drugiego. Reprezentatywne materiały tego typu znamy z następujących miejscowości: Bielany, pow. Wrocław³⁰, Gądów, stan. 1, pow.

²⁹ Seger, *op. cit.*, s. 37, ryc. 165.

³⁰ Seger, *op. cit.*, s. 46, ryc. 190.

Wrocław³¹, Mokronos Górny, pow. Wrocław³², Milicz, m. pow.³³, Tyniec n. Ślężą, stan. 1, pow. Wrocław³⁴, Ośno, pow. Oława³⁵, Księginice, pow. Trzebnica³⁶, i Nosocice, pow. Głogów³⁷.

Trzeci z dających się wyróżnić na naszym terenie zespołów charakteryzuje się z jednej strony wyraźnymi zmianami stylistycznymi zarówno w ukształtowaniu naczyń, jak i w ornamentyce, odznaczającej sięubożeniem zdobnictwa wklęsłego (stempelkowego), a wzrostem roli motywów plastycznych, z drugiej zaś strony pojawieniem się niektórych form nie występujących w zespołach poprzednio omówionych. Reprezentatywnymi stanowiskami dla tego zespołu wydają się być, obok licznych znalezisk przypadkowych, osada w Żernikach Wielkich, stan. 4, pow. Wrocław³⁸, oraz znalezisko grobowe (grób 28) z Jordanowa, pow. Dzierżoniów³⁹. Z tym zespołem łączyć należy także, jak się wydaje, materiał ceramiczny z jam osadniczych odkrytych w Jordanowie, współwystępujący z ceramiką grupy jordanowskiej kultury późnolendzielskiej⁴⁰, a także z osady w Przystroniu, pow. Dzierżoniów⁴¹. Zespół ten reprezentują następujące formy: puchary lejowate, amfory, flaszki z kryzą, naczynia jajowate, dzbanki, misy i kubki.

Wśród pucharów lejowatych w obrębie tego zespołu wyróżnić możemy dwa zasadnicze typy, a mianowicie puchary lejowate zachowujące w ukształtowaniu wszystkie cechy pucharów zespołu drugiego, różniące się jednak od poprzednich wyraźnymubożeniem ornamentyki stempelkowej ograniczonej do rzędu słupków i pojedynczej linii łamanej pod krawędzią wylewu oraz pojawieniem się zdobnictwa plastycznego w po-

³¹ Księgi inwentarzowe Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu, nr inw. 183—184: 26, 1271: 28, 416—417: 32.

³² Ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 2514 : 30.

³³ Seger, *op. cit.*, s. 43, ryc. 183, s. 45.

³⁴ Ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 1606, 1625: 32.

³⁵ „Altschlesien”, t. 1: 1926, z. 3/4, s. 269.

³⁶ Ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 2151 : 26.

³⁷ Seger, *op. cit.*, s. 27—42; Sarnowska, *op. cit.*, s. 192—219.

³⁸ Ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 51—422 : 31.

³⁹ H. Seger, *Die Steinzeit in Schlesien*, „Archiv für Anthropologie”, N. F., t. 5: 1906, s. 116—134. O ile brak jest przekonujących dowodów na to, że wszystkie zabytki odkryte w omawianym obiekcie stanowią zwarty zespół, to jednak wydaje się nie ulegać wątpliwości, iż zespół taki stanowi zgrupowanie naczyń kultury pucharów lejowatych (podobnie jak zwarty, lecz oddzielny zespół stanowią zapewne naczynia grupy jordanowskiej).

⁴⁰ Zbiory Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu; por. też Seger, *Die keramischen Stilarten...*, s. 47, ryc. 194—197.

⁴¹ Zbiory Katedry Archeologii Polski Uniwersytetu Wrocławskiego, por. też S. Pazda, *Osada kultury pucharów lejowatych i kultury lużyckiej w Przystroniu, pow. Dzierżoniów*, „Silesia Antiqua”, t. 7: 1965, s. 45—75.

staci listwy o kształcie odwróconej litery V, a także typ drugi o znacznie bardziej wysmukłej linii i wyraźnie zmienionych proporcjach. Zjawiskiem szczególnie charakterystycznym dla tego typu naczyń jest wyraźna redukcja wysokości szyjki w stosunku do wysokości brzuśca. Stosunek ten zamyka się w proporcjach ok. 2 : 5. Krótka, silnie wychylona szyjka oddzielona jest od brzuśca ostrym załomem. Brzusiec ma kształt w przybliżeniu dwustożkowaty lub jajowaty, przy czym największa jego wydętość przypada na $\frac{1}{5}$, rzadziej na $\frac{1}{3}$ jego wysokości. Częstym zjawiskiem u pucharów tego typu jest silne przewężenie partii przydennej brzuśca tworzące wyodrębnioną nóżkę. Naczynia te są bądź pozbawione ornamentyki wklęsłej (stempelkowej), bądź występuje ona w postaci jednego rzędu słupków pod krawędzią wylewu. Znacznie liczniej natomiast występują listewki plastyczne w postaci odwróconej litery V. Z tym zespołem łączyć należy prawdopodobnie duże naczynie odkryte w miejscowości Jaksonów-Kojęcín, pow. Strzelin⁴², odznaczające się stożkowatym brzuścem oraz wysokim i bardzo nieznacznie rozchylonym brzegiem, u którego nasady zamocowane są cztery poziomo przekłute ucha.

Pewne zróżnicowanie w stosunku do zespołu drugiego obserwujemy także w naczyniach amforowatych, reprezentowanych przez dwa typy, a mianowicie niewielkie czterouche amforki o brzuścu jajowatym z wysoko umieszczonym załomem i wyraźnie oddzielonej szyjce (cylindrycznej?), zdobione na brzuścu ornamentem w postaci podwójnych pionowo ustawionych linii rytych obrzeżonych odciskami słupków stempelkowych, oraz nieco większe naczynia amforowate, prawdopodobnie zasobowe. Te ostatnie mają wyraźnie dwustożkowy brzusiec, którego największa wydętość przypada na ok. $\frac{1}{3}$ jego wysokości, szerokootworową cylindryczną szyjkę oraz trzy do czterech uch umieszczonych na największej wydętości brzuśca. Naczynia tego typu pozbawione są z reguły ornamentyki, jedynie fragment podobnego naczynia z osady w Przystroniu, pow. Dzierżoniów, posiada ornament w postaci podwójnych skośnych rzędów nakłuć paznokciowych wychodzących od nasady ucha⁴³.

Podobnie jak w zespole drugim, tak i w obecnie omawianym występują również flaszki z kryzą. Naczynie to wchodziło w skład wyposażenia grobu 28 w Jordanowie. Odznacza się ono silnie wydętym brzuścem oraz nie spotykanym w zespole drugim poprzecznym karbowaniem kryzy. Z omawianym zespołem łączyć należy, jak się wydaje, także flaszki

⁴² Ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 956 : 25; por. też C. Umbreit, *Neue Forschungen zur ostdeutschen Steinzeit und frühen Bronzezeit*, Leipzig 1937, s. 102, tabela 3, poz. 61, tabl. 44 c.

⁴³ P a z d a, *op. cit.*, s. 69, ryc. 12c.

z Wrocławia-Osobowic⁴⁴, wykazującą podobnie jak niektóre wysmukłe puchary lejowate silne przewężenie przydennej partii brzuśca wyodrębniające dno na kształt niskiej nóżki. Niewykluczone, że z zespołem trzecim łączyć należy także niektóre flaszki o wyraźnie lejowatym wylewie, niekiedy poprzecznie karbowanym⁴⁵. Fakt jednak, że nie wystąpiły one dotychczas w zwartych zespołach stawia kwestię ich przynależności pod znakiem zapytania.

Formą szczególnie charakterystyczną dla zespołu trzeciego są jedno-uche dzbany. Charakteryzują się one regularnie dwustożkowym brzuścem o największej wydętości w ok. $\frac{1}{2}$ wysokości naczynia, niską cylindryczną lub bardzo nieznacznie wychyloną szyjką ostro oddzieloną od brzuśca oraz dużym uchem zamocowanym górną nasadą do krawędzi wylewu, dolną zaś do brzuśca nieco powyżej jego największej wydętości. Naczynia te pozbawione są jakiegokolwiek ornamentyki.

Zasadnicza zmiana w zakresie formy cechuje, w zestawieniu z podobnymi naczyniami zespołu drugiego, także misy. Forma ich zatracą wyraźną kanciastość oraz cylindryczny kształt brzegu, przyjmując wyraźnie esowate profilowanie uzyskane poprzez lejowate wychylenie brzegu i nieznaczne przewężenie górnej partii brzuśca. Misy te nie mają jakiegokolwiek ornamentyki. Na związek omawianego typu naczyń z zespołem trzecim wskazuje obecność takiego naczynia w zespole grobowym nr 28 z Jordanowa, pow. Dzierżoniów.

Asortyment form ceramicznych zamykają kubki, znane głównie we fragmentach, przy czym pełną rekonstrukcję formy umożliwiają fragmenty kubka uzyskane na terenie osady w Żernikach Wielkich, stan. 4, pow. Wrocław⁴⁶. Naczynie to odznacza się silnie wydętym brzuścem (zbliżonym kształtem do spłaszczonej kuli) oraz niską cylindryczną szyjką i zaopatrzone jest w wyniesione ponad krawędź wylewu ucho typu *ansa lunata*. Podobnie jak dzbany i misy naczynie to nie ma ornamentyki.

Zespół trzeci reprezentują obok osady w Żernikach Wielkich i grobu 28 w Jordanowie, pow. Dzierżoniów, także materiały z jam osadniczych w Jordanowie, pow. Dzierżoniów, z osady w Przysroniu, pow. Dzierżoniów, naczynia z Wrocławia-Partynic⁴⁷, puchar z jamy 3 z Wilczkowa, stan. 2, pow. Wrocław⁴⁸, dzban i flaszka z kryzą z Wrocławia-Osobo-

⁴⁴ M. Rabsahl, *Trichterbecher und Kragenflaschen*, „Altschl. Bl.", 1944 nr 2, s. 18—19, ryc. 8: 3.

⁴⁵ Np. górna część flaszki z kryzą z jamy nr 1 z Sobociska, stan. 8, pow. Oława, ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 555 : 31.

⁴⁶ Ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 184 : 31.

⁴⁷ S e g e r, *op. cit.*, ryc. 185, 186.

⁴⁸ Ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 1729 : 31.

wic⁴⁹, pucharek z Groblic, pow. Oława⁵⁰, fragment pucharu (szyja) z Jan-kowic, pow. Oława⁵¹, dwa puchary z Radłowic, stan. 6, pow. Oława⁵², dwa naczynia z domniemanego grobu ze Strzelina⁵³, duże naczynie pu-charowate z m. Kojęcín-Jaksonów, pow. Strzelin⁵⁴, oraz prawdopodobnie amfora z Wrocławia-Grabiszyna (stan. koło cmentarza)⁵⁵.

Czwarty wreszcie z wyróżnionych zespołów odznacza się dalszymi zmianami w zakresie ukształtowania naczyń z tendencją do zaniku wszelkich form wysmukłych, ogólnego zubożenia zdobnictwa przy całkowitym niemal wyeliminowaniu ornamentyki stempelkowej i wzroście znaczenia ornamentyki plastycznej. Zespół czwarty reprezentują następujące formy: misy, amfory, naczynia jajowate, duże naczynia workowate (zasobowe) oraz kubki. Cechą charakterystyczną tego zespołu jest natomiast zupełny brak typowych dla zespołu trzeciego wysmukłych pucharów lejowatych.

Wśród naczyń misowatych wyróżnić możemy dwa rodzaje, a mianowicie naczynia głębsze o stożkowym brzuścu i lejowato rozchylnym brzegu oddzielonym łagodnie od brzuśca oraz nieco płytsze o części dolnej również stożkowej, brzegu zaś wykazującym tendencję do ukształtowania cylindrycznego z lekko tylko wychyloną krawędzią wylewu. Dna uformowane są płasko, niekiedy nieznacznie wyodrębnione. Naczynia misowate nie posiadają ornamentyki stempelkowej, przejście brzegu w partię dolną podkreślają natomiast niekiedy dołki wykonane palcem lub paznokciem. Powszechne jest stosowanie elementów plastycznych w postaci guzów umieszczanych bezpośrednio pod nasadą brzegu, pionowych listewek, niekiedy poprzecznie nacinanych, umieszczanych w grupach po dwie lub trzy na górnej części brzuśca lub listewek w kształcie litery M. Wyjątek stanowi naczynie z jamy 58a z Janówka, pow. Dzierżoniów (tabl. III 6), zdobione w górnej części brzuśca motywem spotykanym na naczyniach fazy lubońskiej grupy wschodniej⁵⁶. W jednym wy-

⁴⁹ W. Hoffmann, *Die vorgeschichtlichen Funde von Breslau Osswitz und Ransern, Kr. Breslau, „Altschlesien“*, t. 10: 1941, s. 10, tabl. 1, 6; Rabsahl, *op. cit.*, ryc. 8: 3.

⁵⁰ Ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 200 : 26.

⁵¹ Ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 584 : 26.

⁵² H. Seger, *Aus der Steinzeit. Keramische Neuheiten, „Altschlesien“*, t. 1: 1926, z. 3/4, s. 210. tabl. XXXI 1, 2.

⁵³ Rabsahl, *op. cit.*, ryc. 8: 1, 2.

⁵⁴ Umbreit, *op. cit.*, tabl. 44 c.

⁵⁵ H. Seger, *Auf den Spuren alter Siedlungen — Breslau Gräbschener Friedhof, „Altschlesien“*, t. 1: 1924, z. 2, s. 74—75, tabl. VII 7, 8.

⁵⁶ Por. np. Jazdzewski, *Kultura pucharów lejowatych w Polsce zachodniej...*, tabl. XXXXIII 784—786, tabl. XXXXVI 846.

padku głęboka misa z lejowatym brzegiem zaopatrzona jest pod nasadą brzegu w trzy pary małych uszek⁵⁷.

Pierwszą cechą charakterystyczną naczyń amforowatych jest ich znaczne zróżnicowanie pod względem wielkości. Mają one brzusiec mniej lub więcej dwustożkowy, przy czym załom przypada na $\frac{1}{2}$ lub $\frac{1}{3}$ jego wysokości, oraz cylindryczną lub nieznacznie rozchyloną szyjkę oddzieloną od brzuśca ostrym załomem. Wyjątek stanowi naczynie amforowate z Nosocic, pow. Głogów⁵⁸, którego szyjka przechodzi łagodnie w dwustożkowy brzusiec. Amfory zespołu czwartego nie posiadają jakiegokolwiek ornamentyki. Wyjątek w tym zespole stanowi ułamek amfory zaopatrzonej w dwie łukowate listewki wychodzące od dolnej nasady ucha, zdobionej ponadto poziomymi odciskami sznura dwudzielnego. Ułamek ten pochodzi z osady we Wrocławiu-Praczech⁵⁹. Naczynia te mają z reguły niewielkie ucha, w ilości dwóch lub trzech, umieszczone na największej wydętości brzuśca, bądź też na przejściu szyjki w brzusiec.

Naczynia jajowate (garnki) oraz naczynia workowate nie wykazują jakichś wyraźnych rozbieżności w ukształtowaniu, różnią się natomiast zasadniczo wielkością. Charakteryzują się one z reguły wyraźnie dwustożkowym brzuścem, którego największa wydętość przypada na $\frac{1}{2}$ lub $\frac{1}{3}$ wysokości naczynia, płaskim dnem, o średnicy odpowiadającej ok. $\frac{1}{3}$ średnicy wylewu, oraz nieznacznie rozchylonym brzegiem. Systematycznie stosowanym zabiegiem jest zgrubianie krawędzi wylewu poprzez wymodelowanie pojedynczej lub podwójnej listwy, przeważnie poprzecznie karbowanej dołkami palcowymi lub ostrym narzędziem (patykiem). Na wysokości listwy umieszczone są także plastyczne guzy. Karby palcowe lub wykonane patykiem oraz plastyczne guzy stanowią w tym typie naczyń najczęściej spotykany element ornamentacyjny. Wyjątek stanowi ułamek podobnego naczynia odkryty na poziomie stropu jamy 11 w Janówku, pow. Dzierżoniów (tabl. III 8), zdobiony na brzuścu pasmem złożonym z pionowo ustawionych linii łamanych. Wyjątkowym zjawiskiem jest także rozmieszczanie pod zgrubionym brzegiem szeregu otworów, co obserwujemy na naczyniu z Nosocic, pow. Głogów⁶⁰.

Stosunkowo licznie reprezentowane są w zespole czwartym kubki. Odnaczają się one spłaszczonym brzuścem o profilu dwustożkowym lub elipsowatym oraz cylindryczną lub nieznacznie rozchyloną szyjką. Szerokie taśmowe ucho zamocowane jest górną nasadą do krawędzi wylewu,

⁵⁷ J. Richter, *Der Fund von Landau, Kreis Neumarkt, „Schlesiens Vorzeit“*, N.F., t. 4: 1907, s. 44—45, ryc. 2.

⁵⁸ Seger, *Die keramischen Stilarten...*, s. 37, ryc. 166.

⁵⁹ Ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 3693 : 29.

⁶⁰ Seger, *op. cit.*, s. 37, ryc. 161.

dolną zaś do brzuśca w jego największej wydętości. Niekiedy ucho wyniesione jest nieznacznie ponad krawędź wylewu. Bardzo rzadkim zjawiskiem jest zdobienie powierzchni, dotychczas bowiem znamy jeden ułamek kubka, którego brzusec pokryty jest pionowymi żłobkami typowymi dla kultury ceramiki promienistej (Janówek, pow. Dzierżoniów). Oprócz kubków uchatych znane są także, aczkolwiek bardzo nieliczne, bezuche czarki zbliżone kształtem do $\frac{1}{2}$ lub $\frac{2}{3}$ kuli (ukształtowanie dna ?), zdobione w jednym wypadku w górnej partii pionowymi liniami łamanymi (tabl. III 5). Na specjalne podkreślenie zasługuje obecność w materiale zespołu czwartego (Janówek, pow. Dzierżoniów) licznych ułamków naczyń, prawdopodobnie pucharów lejowatych, odbiegających w sposób wyraźny od zwyczajów ornamentacyjnych charakteryzujących ten zespół poprzez bogactwo zdobnictwa stempelkowego w połączeniu z motywem sznura trójdzielnego. Ornamentyka ta nigdy nie występuje w połączeniu z formami ceramicznymi będącymi elementami przewodnimi dla omawianego zespołu, co wskazuje raczej na fakt, iż jest ona obcym wtrętem w tym zespole, a naczynia zdobione w wymienionych technikach mogą stanowić import z terenów objętych zwartym osadnictwem fazy lubońskiej (np. Wielkopolska). Odmienność motywów zdobniczych nie wyczerpuje różnic, jakie obserwujemy między ceramiką zespołu czwartego a ceramiką zdobioną trójdzielnym sznurem. Zasadniczo różne jest np. także tworzywo ceramiczne.

Do zespołu czwartego zaliczyć możemy następujące stanowiska: osadę w Janówku, pow. Dzierżoniów⁶¹, nieokreślony obiekt zawierający cztery całe naczynia z Kilianowa, pow. Wrocław⁶², materiały ceramiczne grupy południowej z Nosolic, pow. Głogów⁶³, oraz osadę z m. Wrocław-Pracze⁶⁴.

Rozpatrując znamiona stylistyczne, którymi charakteryzują się poszczególne zespoły, na tle materiałów typowych dla obszarów graniczących bezpośrednio lub pośrednio z terenem Dolnego Śląska wydaje się, że zespoły te nie są sobie współczesne, lecz reprezentują cztery kolejno po sobie następujące fazy ewolucyjne form ceramicznych odpowiadające kolejnym stadiom kultury pucharów lejowatych na naszym terenie.

Zespół pierwszy, że względu na szereg cech charakteryzujących wczesne materiały kultury pucharów lejowatych na terenie Jutlandii, należałoby uznać za najstarszy i ująć jako najwcześniejszy horyzont kultury pucharów lejowatych na Dolnym Śląsku, określając go jako faza I. Niewykluczone jednak, że materiały te mogą reprezentować bardzo wczesne stadium fazy wióreckiej grupy wschodniej o wielu cechach ar-

⁶¹ Zbiory Katedry Archeologii Polski Uniwersytetu Wrocławskiego.

⁶² Richter, *op. cit.*, s. 44—45.

⁶³ Seger, *op. cit.*, s. 27—54.

⁶⁴ Ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 3638—3715 : 29.

chaicznych nawiązujących do form fazy kontynentalnej A B (fazy sarnowskiej).

Fazę drugą (II) stanowią, jak się wydaje, materiały ceramiczne zespołu drugiego, którego pozycję chronologiczną nietrudno ustalić z uwagi na całkowitą zbieżność z ceramiką fazy wióreckiej grupy wschodniej datowaną dość powszechnie⁶⁵ współcześnie z fazą C neolitu duńskiego. Materiały typu wióreckiego stanowią także drugą fazę ewolucyjną omawianej kultury na terenie Kujaw i Wielkopolski, poprzedzaną jedynie przez tzw. fazę sarnowską⁶⁶ odpowiadającą fazie kontynentalnej A B wg systematyki C. J. Beckera.

Znacznie poważniejsze trudności nastęrcza ustalenie pozycji chronologicznej zespołu trzeciego, który zarówno stylistycznie, jak i pod względem zasobu form różni się znacznie od obydwu zespołów poprzednich reprezentujących dwie starsze fazy rozwojowe omawianej kultury na Dolny Śląsku. Szczególnie ważne i podstawowe dla ustalenia pozycji chronologicznej tego zespołu są dwa zasadnicze momenty, a mianowicie wyraźne nawiązania w ceramice z jednej strony do materiałów fazy wióreckiej grupy wschodniej, z drugiej zaś strony do materiałów uzyskanych na stanowisku kultury pucharów lejowatych w Dneboh-Hrada na pograniczu czesko-morawskim. Zbieżności te widoczne są przede wszystkim w ceramice z dwóch stanowisk dolnośląskich, a mianowicie z osady w Żernikach Wielkich, stan. 4, pow. Wrocław, oraz grobu 28 z Jordanowa, pow. Dzierżoniów. W skład wyposażenia grobu 28 z Jordanowa obok form charakterystycznych dla grupy jordanowskiej kultury późnolendzielskiej wchodził puchar lejowaty, jednouchy dzban, misa o esowatym profilu i flaszka z kryzą. Szczególnie interesujący dla naszych rozważań jest puchar lejowaty oraz dzban. Puchar ten zarówno kształtem, jak i charakterem ornamentu zbliżony jest wyraźnie do analogicznych naczyń starszej fazy grupy wschodniej. W przeciwieństwie jednak do tych ostatnich odznacza się wyraźnie zubożoną ornamentyką stempelkową ograniczoną tylko do szyjki w partii przykrawędnej.

Forma jednak, rozmieszczenie i charakter ornamentyki stempelkowej zbliża nasz okaz do analogicznego pucharu z m. Dneboh-Hrada⁶⁷. Co więcej, identyczny jest układ elementów plastycznych; w naszym wypadku listwy w kształcie odwróconej litery V, a w okazie czeskim guzki. Drugie naczynie — jednouchy dzban — reprezentuje formę, która nie ma jakichkolwiek pierwowzorów w starszej fazie grupy wschodniej, brak jej także we współczesnej fazie wióreckiej grupie baalberskiej na tere-

⁶⁵ Jażdżewski, *Kultura pucharów lejowatych. Rozważania...*, s. 76, 86.

⁶⁶ J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski, *Pradzieje Polski*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, s. 82.

⁶⁷ DrieHaus, Pleslová, *Aspekte zur Beurteilung...*, s. 365, ryc. 25.

nie Niemiec czy Czech. Analogiczne natomiast okazy, różniące się tylko bardzo nieznacznie zamocowaniem dolnej nasady ucha, znajdujemy ponownie w materiałach z Dneboh-Hrada⁶⁸. W inwentarzu natomiast pochodzącym z obiektów nieruchomych z osady w Żernikach Wielkich, stan. 4, wystąpiła obok mniej typowych ułamków zdobiona amfora, wysmukły puchar lejowaty oraz jajowate naczynie (zachowane w ułamkach) zdobione ornamentem stempelkowym. Wyraźny łącznik między tym zespołem a materiałami ceramicznymi fazy wióreckiej grupy wschodniej stanowi amfora o wysoko umieszczonym załomie brzuśca, czterech uchach zamocowanych na największej jego wydętości oraz ornamentem często występującym na amforach fazy wióreckiej (tabl. II 6). Odbiega natomiast wyraźnie od zespołu wióreckiego wysmukły, niezdobiony puchar lejowaty z wyraźnie wyodrębnioną nóżką, dla którego najbliższych analogii dostarczają materiały czeskie⁶⁹ oraz warstwa C 2 w Jevišovicach na Morawach⁷⁰. Do kanonów zdobniczych występujących w materiale ceramicznym z Jevišovic (warstwa C 2)⁷¹ zbliżony jest także ornament na naczyniu jajowatym z Żernik Wielkich, a zmieniony tylko układ (pionowy), podyktowany prawdopodobnie tektoniką naczynia.

Zaobserwowane tu zbieżności z materiałem starszej fazy grupy wschodniej i materiałami z Dneboh-Hrada oraz warstwy C 2 z Jevišovic nie są, jak się wydaje, kwestią przypadku, nie ograniczają się one bowiem do wymienionych elementów. Wyraźne zbliżenie do form jevišovickich wykazuje np. naczynie z m. Kojęcín-Jaksonów, pow. Strzelin⁷², pewne cechy wspólne posiadają także naczynia amforowate z Dneboh-Hrada i Wrocławia-Grabiszyna⁷³. Szereg nawiązań do materiałów grupy wschodniej wykazują ponadto kanony zdobnicze (stemperek, ornament drabinkowy) występujące na ceramice z osady w Przystroniu, pow. Dzierżoniów⁷⁴. W świetle zaobserwowanych tu powiązań materiały wyróżnionego zespołu trzeciego należałoby synchronizować ze znaleziskami typu Dneboh-Hrada, Siřem, w których część badaczy wbrew zapewnieniom M. Zápotockego⁷⁵ skłonna jest widzieć nie tyle oddzielną fazę rozwojową kultury pucharów lejowatych na południe od Karpat i Sudetów,

⁶⁸ DrieHaus, Pleslová, *op. cit.*, s. 365, ryc. 25.

⁶⁹ E. Štiková, *Eneolitická skupina nálevkovitých pohárů v Čechách*, „Archeologické rozhledy”, t. 6: 1954, s. 379, ryc. 169: 6, 8—17, 19, 20.

⁷⁰ DrieHaus, Pleslová, *op. cit.*, s. 367, ryc. 26.

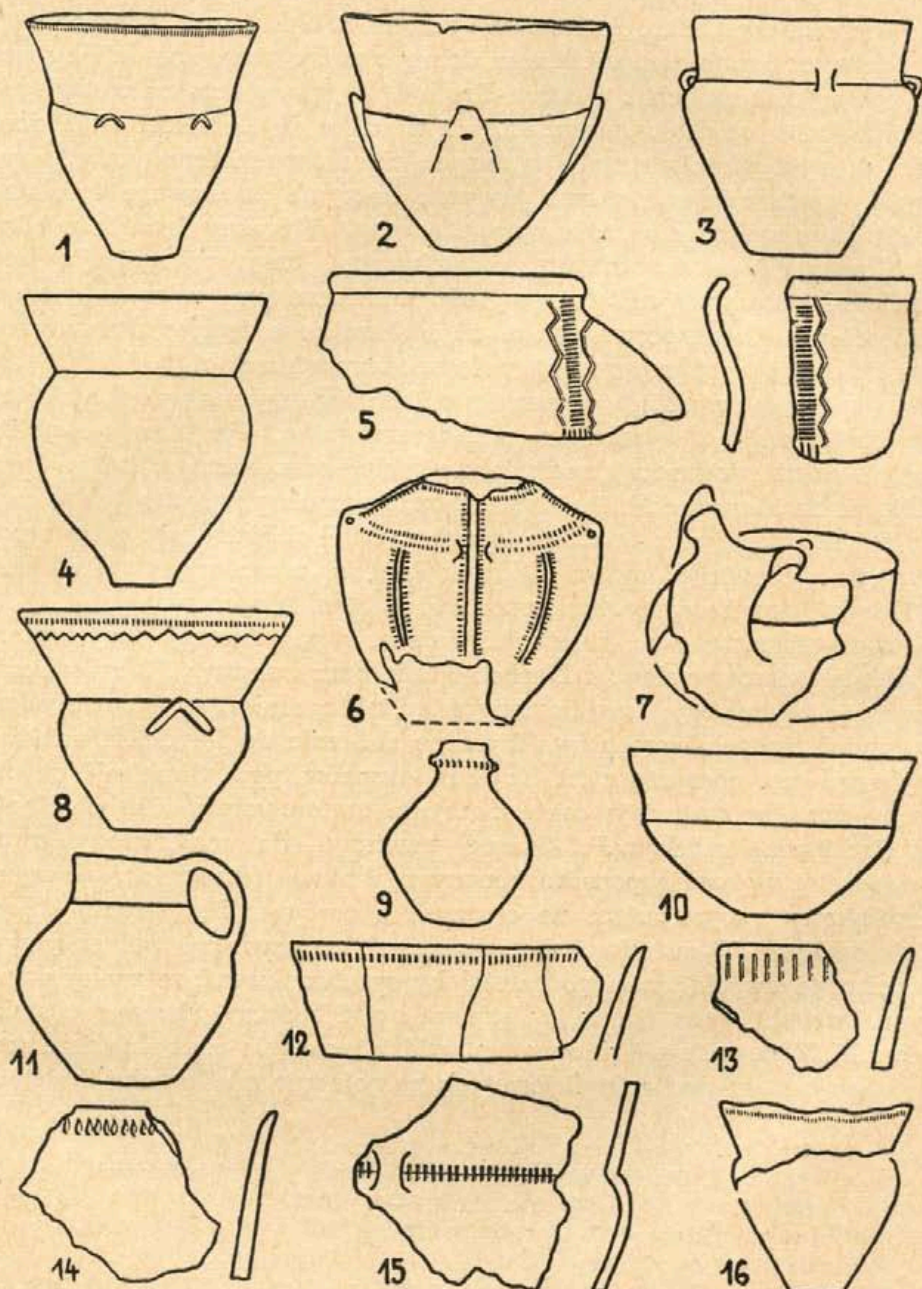
⁷¹ Houšková, *op. cit.*, tabl. VII 3.

⁷² Por. Umbreit, *op. cit.*, tabl. 44c, oraz DrieHaus, Pleslová, *op. cit.*, s. 365, ryc. 26.

⁷³ Por. Seger, *Auf den Spuren...*, tabl. VII, oraz DrieHaus, Pleslová, *op. cit.*, s. 365, ryc. 25.

⁷⁴ Pazda, *op. cit.*, s. 59, ryc. 7b, c, s. 67, ryc. 11c.

⁷⁵ M. Zápotocký, *Problém periodisace...*, s. 672—680, 692—693,

Tabl. II. Ceramika fazy III:

1, 2 — Radłowice, stan. 6, pow. Olawa; 3 — Kojęcín-Jaksonów, pow. Strzelin; 4—7 — Żerniki Wielkie, stan. 4, pow. Wrocław; 8—11 — Jordanów, pow. Dzierżonów, grób 28; 12—15 — Jordanów, pow. Dzierżonów, jamy osadnicze; 16 — Jankowice, pow. Olawa.
Wg H. Segera i ksiąg inw. Muzeum Archeol. we Wrocławiu

ile etap transformacji fazy (baalberskiej) Jevišovice C 2 w salzmündzką, której ośrodek przesunął się następnie z Moraw do Czech⁷⁶. Wobec synchronizacji fazy baalberskiej ze starszą fazą grupy wschodniej⁷⁷, zespół trzeci przypadałby na schyłek fazy wióreckiej i okres jej przekształcania się w fazę lubońską na terenie Wielkopolski, czym tłumaczyć można obecność niektórych elementów wióreckich w naszym zespole trzecim, jako pozostałości podłoża, na którym zespół ten wyrósł. Z takim datowaniem nie stoi w sprzeczności obecność w Żernikach Wielkich kubka z uchem *ansa lunata*, reprezentującego formę typową dla kultury pucharów lejowatych na terenie Lubelszczyzny i Kielecczyzny, a którą to grupę terytorialną K. Jażdżewski także wywodzi z grupy wschodniej, widząc jej początki pod koniec trwania fazy wióreckiej⁷⁸. Wyróżniony zatem przez nas zespół trzeci skłonni jesteśmy uznać za III fazę rozwojową ceramiki kultury pucharów lejowatych na terenie Dolnego Śląska i widzieć w niej kontynuację fazy wióreckiej grupy wschodniej.

Pozycję chronologiczną czwartego wreszcie zespołu, stanowiącego, jak się wydaje, najmłodszą, IV fazę rozwojową ceramiki kultury pucharów lejowatych na Dolnym Śląsku, a dla którego reprezentatywnym stanowiskiem jest osada w Janówku, pow. Dzierżoniów, wyznaczają stosunkowo łatwo uchwytnie zbieżności z materiałami górnośląskimi głównie z osady w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz⁷⁹, a pośrednio także z materiałem z warstwy C 1 w Jevišovicach na Morawach⁸⁰. Charakterystyczną cechą tej fazy jest zupełny zanik wysmukłych pucharów lejowatych typowych dla fazy III na rzecz szerokootworowych niskich pucharów misowatych z szyjką bądź lejowato rozchyloną, bądź też pionową; pojawiają się naczynia jajowate ze zgrubioną krawędzią wylewu przez wymodelowanie pojedynczej lub podwójnej listwy poprzecznie

⁷⁶ J. Driehaus, *Die Gliederung des böhmischen und mährischen Jungneolithikums als vorgeschichtliches Problem*, „Germania”, t. 37: 1959, s. 64; Driehaus, Pleslová, *op. cit.*, s. 364—368; Jażdżewski, *Über einige Probleme...*, s. 434; Driehaus, Behrens, *op. cit.*, s. 251.

⁷⁷ Becker, *op. cit.*, s. 235.

⁷⁸ Jażdżewski, *Über einige Probleme...*, s. 436.

⁷⁹ J. Bukowska-Gedigowa, *Badania neolitycznej osady w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w latach 1960—1961*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 15: 1963, s. 37, ryc. 4c, d, s. 39, ryc. 5f, i, s. 40, ryc. 6a, s. 44—45; te same, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych osady neolitycznej w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w 1962 roku*, tamże, t. 16: 1964, s. 16, ryc. 1a, s. 17, ryc. 2, 3c, e; te same, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w rejonie Pietrowic Wielkich, pow. Racibórz, w 1963 roku*, tamże, t. 17: 1965, s. 47—53.

⁸⁰ J. Palliardi, *Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren*, „Wiener Prähistorische Zeitschrift”, t. 1: 1914, s. 256—277; E. F. Neustupný, *Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik*, „Slovenská Archeológia”, t. 7: 1959 z. 2, s. 260—284.

karbowanej, duże naczynia amforowate o dwustożkowym brzuścu i cylindrycznej szyjce, liczne kubki ze stożkowym lub półkulistym brzuścem i cylindryczną szyjką; zanika ornamentyka stempelkowa na rzecz zdobnictwa plastycznego w postaci listewek w kształcie odwróconej litery V lub U, listewek pionowych rozmieszczanych grupami w liczbie dwóch lub trzech niekiedy poprzecznie karbowanych oraz spiczastych guzów. Ornamentyka wklęsła ogranicza się w zasadzie do dołków palcowych. Główny jednak wskaźnik chronologiczny stanowią podobnie jak w Pietrowicach Wielkich i Jevišovicach (warstwa C 1) materiały ceramiczne, które wiązać należy z najstarszym horyzontem kultury ceramiki promienistej, to jest jej fazą bolezacką⁸¹. Elementy te wystąpiły na terenie osady w Janówku w postaci fragmentów naczyń zdobionych ornamentem w formie pionowych rytych zygzaków rozmieszczonych wokół górnej części całego naczynia, zwielokrotnionych linii łamanych w układzie poziomym oraz niewielkich kubków zdobionych typowym ornamentem żłobkowym, w ceramice z Kilianowa, pow. Wrocław, natomiast w postaci dużych dwustożkowych zasobnic zaopatrzonych pod krawędzią wylewu w dwie plastyczne, poprzecznie karbowane listwy. Przyjmując datowanie tych elementów przez badaczy czeskich⁸² odnoszących ich trwanie na Morawach równoległe do rozwoju grupy (fazy) salzmündzkiej w Czechach, należałoby materiały dolnośląskiej fazy IV umiejscowić bezpośrednio po fazie III i przyjąć jej rozwój równoległe do trwania na obszarze Wielkopolski fazy lubońskiej grupy wschodniej kultury pucharów lejowatych. Taką synchronizację uzasadniają także liczne ułamki charakterystyczne właśnie dla fazy lubońskiej grupy wschodniej (ornament w postaci odcisków sznura trójdzielnego), które prawdopodobnie w wyniku oddziaływań kulturowych tej fazy na zespół dolnośląski wystąpiły wśród materiałów na terenie osady w Janówku (np. jama nr 108).

Przeprowadzona próba periodyzacji kultury pucharów lejowatych na Dolnym Śląsku doprowadziła do wyróżnienia na tym terenie czterech faz chronologicznych rozwoju form ceramicznych.

Fazę I, którą wyróżniamy z pewnym zastrzeżeniem, stanowią materiały odpowiadające wieloma cechami wypracowanej przez C. J. Beckera fazy kontynentalnej AB, do której zaliczyć należy starsze materiały z Sarnowa, pow. Włocławek, oraz z Bożic na Morawach.

Fazę II, którą identyfikujemy ze starszą fazą (wiórecką) grupy

⁸¹ V. Němejcová-Pavúková, *Sídlisko bolezáckeho typu v Nitrianskom Hrádku*, „Slovenská Archeológia”, t. 12: 1964, z. 1, s. 163—230; J. K. Kozłowski, *Ze studiów nad kulturą ceramiki promienistej*, „Archeologia Polski”, t. 10: 1965, z. 1, s. 188—192.

⁸² Němejcová-Pavúková, *op. cit.*, s. 223. Za podobnym datowaniem opowiada się także Kozłowski, *op. cit.*, s. 192.

wschodniej i synchronizujemy z fazą C na terenie Danii oraz z fazą baalberską na terenie Niemiec i Czech.

Fazę III, reprezentowaną przede wszystkim przez osadę w Żernikach Wielkich, pow. Wrocław, i grób 28 z Jordanowa, pow. Dzierżoniów, którą odnieść można na schyłek fazy wióreckiej i początek fazy lubońskiej w Polsce środkowej oraz etap transformacji fazy baalberskiej w salzmündzką na terenach czesko-morawskich (Dneboh-Hrada, Siřem, Jevišovice C 2 — schyłek).

Fazę IV, reprezentowaną przede wszystkim przez osadę w Janówku, pow. Dzierżoniów, którą synchronizować można z fazą lubońską na terenie Wielkopolski, fazą salzmündzką na terenie Czech i Niemiec, warstwą C 1 w Jevišovicach i fazą bolezacką kultury ceramiki promienistej w Słowacji.

Oddzielnym zagadnieniem łączącym się z problematyką periodyzacji kultury pucharów lejowatych na Dolnym Śląsku jest kwestia występujących na tym terenie stanowisk fazy lubońskiej grupy wschodniej. Do chwili obecnej znamy z terenu Dolnego Śląska dwa stanowiska, które bezspornie łączyć należy z fazą lubońską. Są to Nosocice, pow. Głogów, z których materiały wydają się reprezentować starszy odcinek tej fazy przypadający na okres transformacji fazy wióreckiej w fazę lubońską⁸³ (np. brak w zdobnictwie motywu sznura trójdzielnego) oraz osada we Wrocławiu-Grabiszynie⁸⁴. Znikoma ilość czystych stanowisk zaliczanych do fazy lubońskiej wydaje się wskazywać, że na omawianym terenie zespół ten nigdy nie miał charakteru oddzielnego etapu rozwojowego kultury pucharów lejowatych. Stanowiska te reprezentują prawdopodobnie tylko nikły epizod osadniczy trwający równolegle do trzeciej fazy rozwojowej omawianej kultury na naszym terenie, nie biorący jednak udziału w procesie jej kształtowania się, a oddziaływający swymi wpływami (importami) dopiero na fazę IV, i to zapewne z centrum rodzimego fazy lubońskiej, tj. z Wielkopolski.

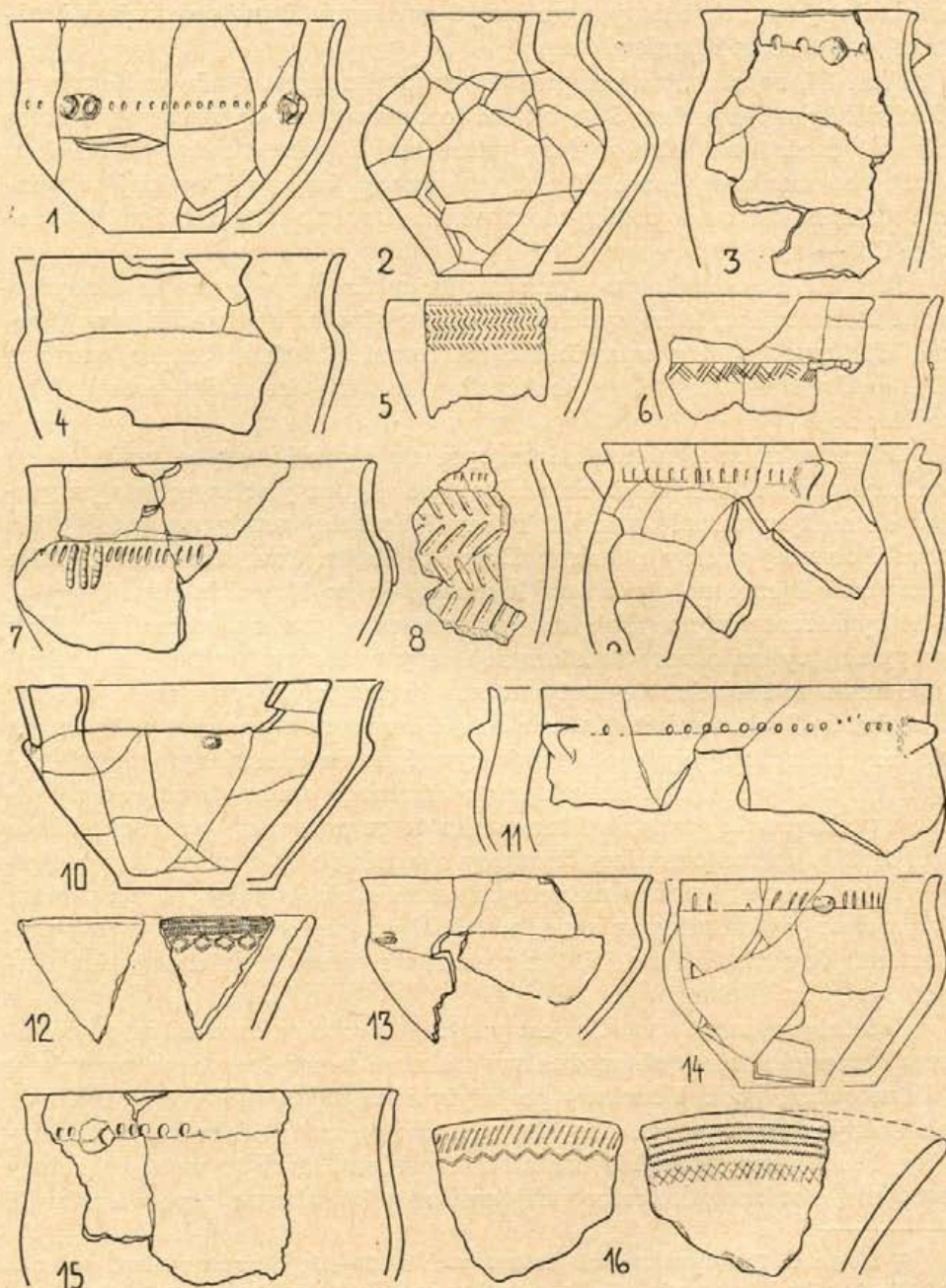
Ostatnią wreszcie kwestią jest pozycja chronologiczna kilku pojedynczych naczyń, które jak można wnioskować z przytoczonego przykładu (Wilczkowice, pow. Wrocław) posłużyły Neustupnemu⁸⁵ do wydzielenia na Dolnym Śląsku oddzielnej fazy chronologicznej odpowiadającej czeskiej i środkowoniemieckiej fazie baalberskiej. Mamy tu na myśli cztery naczynia, a mianowicie czterouchą amforę z Wilczkowic, pow. Wrocław⁸⁶,

⁸³ Seger, *Die keramischen Stlarten...*, s. 27—42; Sarnowska, *op. cit.*, s. 192—219; Jażdżewski, *Kultura pucharów lejowatych w Polsce zachodniej...*, s. 250.

⁸⁴ Umbreit, *op. cit.*, tabela 3, poz. 5, tabl. 38 a—k, tabl. 39 a—l, tabl. 40 a—g.

⁸⁵ Neustupný, *Contributions...*, s. 441, 455, przyp. 7.

⁸⁶ Seger, *op. cit.*, s. 57, ryc. 228.

Tabl. III. Ceramika fazy IV. 1-16 — Janówek, pow. Dzierżoniów

Tabl. IV. Chronologia kultury pucharów lejowatych na Dolnym Śląsku na tle obszarów ościennych

Wielkopolska	Dolny Śląsk	Morawy	Czechy	Niemcy środkowe	Kujawy
(Becker AB) Łękno, Sobota	faza I (Becker AB) ?	(Becker AB) Bożice	(Becker AB) Pšov, Sobechleby ?	?	faza sarnowska
faza wiórecka	faza II wiórecka	Jevišovice w-wa C2 ←	faza baalberska	faza baalberska	faza wiórecka (grupa brzesko- -kujawska)
faza lubońska	faza III faza IV ←	Ceramika z ornamentem stempelkowym (Sifem, Dneboh-Hradá)	faza salzmündzka	faza salzmündzka	faza lubońska starsza
?	?	Jevišovice w-wa C1 ←	faza salzmündzka	faza walter- nienbur- ska faza lubońska młodszą

czterouchą amforę z plastycznymi listwami łączącymi górne nasady uch z Wilczkowa, stan. 3, pow. Wrocław⁸⁷, uszkodzoną dwuuchą amforę zaopatrzoną w dwa łukowate żeberka wychodzące od dolnej nasady uch z Ruszowic, stan. 2, pow. Głogów⁸⁸, oraz podobne naczynie z Mikołajowic, pow. Legnica⁸⁹. Wystąpienie omawianych okazów na terenie Dolnego Śląska, aczkolwiek może wskazywać na pewne kontakty ze środowiskiem baalberskim przede wszystkim w Czechach, nie stanowi jeszcze dostatecznej podstawy do wydzielenia odrębnej fazy chronologicznej na naszym terenie⁹⁰. Plastyczna ornamentyka występująca w połączeniu z uchami nie ogranicza się bowiem tylko do fazy baalberskiej, ale również często, szczególnie w Czechach, spotykana jest w połączeniu z formami datowanymi na fazę III⁹¹, a nawet na fazę IV⁹². Dowodem na występowanie omawianego ornamentu w późnej nawet fazie (IV) na Dolnym Śląsku jest fragment amfory z zachowanym uchem oraz wychodzącymi od niego łukowatymi listewkami z osady we Wrocławiu-Praczech, zdobiony ponadto odciskami sznura dwudzielnego⁹³, którego brak w fazie baalberskiej. Z tej samej osady znany jest natomiast także fragment misy z lejowatym brzegiem zdobiony falistą listwą plastyczną zbliżoną do analogicznego okazu na misie z grobu 1 w obrębie kurhanu I w m. Ohrozim na Morawach⁹⁴. Pewną reminiscencją form baalberskich może być także naczynie amforowate z jamy 48a w Janówku, pow. Dzierżoniów (tabl. III 2).

WŁODZIMIERZ WOJCIECHOWSKI

AUS DEN STUDIEN ÜBER DIE TRICHTERBECHERKULTUR
IN NIEDERSCHLESILIEN. DAS PROBLEM DER PERIODISATION

Die von H. Seger^{1*} am Anfang des XX Jhdts für die Bezeichnung der in Niederschlesien autretenden Funde der Trichterbecherkultur eingeführte und im damaligen Stand der Erforschung von dem niederschlesischen Neolithikum begründete Begriffsbestimmung „Nosocice-Kultur“ (Nosswitz-Kultur) ist bei heutiger Kenntnis der Trichterbecherkultur ein Anachronismus geworden. Durch diese Bezeichnung wird einerseits eine, bei angenommenem Rang der Kultur, volle Besonderheit der niederschlesischen Gruppe, andererseits doch ihr gewissermassen regionaler

⁸⁷ Ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 966 : 27.

⁸⁸ Ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 2660 : 29.

⁸⁹ U m b r e i t, *op. cit.*, s. 114, tabela 3, poz. 32, tabl. 45d.

⁹⁰ Podobny pogląd wyraził J a ż d ż e w s k i, *Kultura pucharów lejowatych. Rozważania...*, s. 84—85; por. też W i ś ł a ŋ s k i, *op. cit.*, s. 89—91.

⁹¹ Z á p o t o c k ý, *op. cit.*, s. 680.

⁹² Z á p o t o c k ý, *op. cit.*, s. 686.

⁹³ Ks. inw. M. A. we Wrocławiu, nr inw. 3693 : 29.

⁹⁴ Z á p o t o c k ý, *op. cit.*, s. 683, ryc. 256 : 2.

* Die Numerierung der Noten bezieht sich auf den polnischen Text.

Charakter eingegeben. Bei heutigem Stand der die Probleme der Trichterbecherkultur im Raume des ganzen Polens und in grösserem Umfang auch im Raume des mittleren und nördlichen Europas betreffenden Forschungen, die sog. „Nosocice-Kultur“ zeigt sich als keine Sonderkultur im archäologischen Sinne des Wortes, da sie die zu zwei territorialen Gruppen der weit verbreiteten Trichterbecherkultur gehörenden Elemente enthält, sie stellt auch keine ausschliesslich mit dem Raume Niederschlesiens gebundene Gruppe dar und weist demgegenüber in verschiedenen Phasen ihrer Entwicklung weniger oder mehr enge Zusammenhänge mit verschiedenen, mit Niederschlesien sowohl von Norden (Grosspolen), als auch von Südosten (Oberschlesien und mittelbar auch Mähren) grenzenden Nachbargebieten auf.

Bei der Untersuchung der Trichterbecherkultur funde aus dem erörterten Raume hinsichtlich ihrer chronologischen Systematik hat sich die Möglichkeit ergeben vier deutlich verschiedene Gruppen zu erfassen, die bei den auf Nachbargebieten festgestellten Analogien, die aufeinanderfolgenden Entwicklungsstufen der keramischen Formen zu vertreten scheinen.

Die dritte, der Phase III entsprechende Gruppe wird durch die Funde repräsentiert, die in ihren typologischen Merkmalen an den von C. T. Becker als kontinentale Phase AB²⁶ bezeichneten ältesten Horizont der Trichterbecherkultur in Mitteleuropa anknüpfen. Phase I wird durch die im neolithischen Brunnen in Ortschaft Wrocław-Pracze entdeckten Funde, nämlich durch Kugelamphoren mit zylindrischem Hals und zwei an die Schulter des Gefässes angebrachten Henkeln und durch ein Bruchstück von dem mit einreihiger Stempelverzierung im Strichmuster unter dem Ausgussrand versehenen Trichterbecher (Abb. I, 1—4) vertreten.

Die zweite, der Phase II entsprechende Gruppe wird durch die Funde repräsentiert, deren charakteristischen Merkmale einerseits in auffällender Bereicherung des Assortiments von den Gefässen, andererseits in deren scharften Profilierung bei gleichzeitig reicherer mit Gefässetektonik gebundener, also unter dem Ausgussrand und über der Bauchweite auftretender Stempelornamentik bestehen. Die formalen Kennzeichen der Funde aus der Phase II lassen ihre Identifikation mit der Keramik der Wiórek-Phase von der Ost-Gruppe zu⁶⁵. Die Phase II darf also mit Phase C in Dänemark, mit Baalberg-Stufe auf den Gebieten Böhmens und Mitteldeutschlands, sonst mit der Schicht C2 aus Jevišovice in Mähren (ältere, den Ballberger Einflüssen aus Böhmen unterliegende Etappe) synchronisiert werden (Abb. I, 5—12).

Die dritte, der Phase III entsprechende Gruppe wird durch die Funde repräsentiert, unter welchen einerseits noch die Elemente der älteren Grundlage (der Wiórek-Phase von der Ostgruppe), andererseits auch die ganze Reihe der neuen Elemente, wie doppelkonische Kannen mit zylinderförmigen Hals, Schüssel mit trichterförmigem Rand und ein neuer Typ des Trichterbeckers mit deutlich schlankem Profil und mit abgesondertem Boden zu beobachten sind. Diese Phase wird in der Keramik durch auffallende Verarmung von Stempelverzierung gekennzeichnet. Die keramischen Funde aus der Phase III entsprechen in vielen Einzelheiten den böhmisch-mährischen Funden und vorwiegend den Funden aus Ortschaft Dneboh-Hrada, die auf diesem Gebiet in die Zeit der Transformation von Baalberg- in Salzmünd-Phase fallen sollen⁷⁶. Die niederschlesische Phase III dürfe dementsprechend in die Zeit von Ausgang der Wiórek-Phase von der Ostgruppe und von Anfang der Luboń-Phase derselben Gruppe gestellt werden (Abb. II).

Die vierte, der Phase IV entsprechende Gruppe wird durch die Funde repräsentiert, deren chronologische Position durch zwei, in ihrer genetischer Hinsicht auserschlesische Gruppen, nämlich durch Boleraz-Phase der radialverzierten Keramik

in Form der Gefässe mit gekerbttem Doppelsteg unter dem Ausgussrand und Verzierung in Form von einer vertikaler Zickzacklinie und durch Luboń-Phase von der Ostgruppe in Form der Verzierungstechnik bei Verwendung der dreiteiligen Schnur bestimmt wird⁸². Wir sind geneigt, die Phase IV mit Luboń-Phase im Raume Grosspolens, mit Salzmünde-Phase in Böhmen und mit der Schicht C1 aus Jevišovice in Mähren, sonst mit dem Dauern der Boleraz-Phase der radialverzierten Keramik in der Slowakei zu synchronisieren (Abb. III).

Mit der Frage nach der zeitmässigen Einteilung der Trichterbecherkultur in Niederschlesien bindet sich auch die Rolle der der Luboń-Phase von der Ostgruppe gehörenden Elemente aus diesem Raume. Bisher sind uns in Niederschlesien nur zwei Fundstellen bekannt, die mit dieser Gruppe sicher gebunden werden sollen. Geringe Zahl der Fundstellen lässt vermuten, diese Phase bildete auf unseren Gebieten keine Sonderetappe in der Entwicklung der Trichterbecherkultur, sie stellt vielmehr eine wahrscheinlich der Bildung von der niederschlesischen Phase III gleichzeitige unansehnliche Siedlungsepisode dar.

Im Licht der durchgeführten Materialanalyse, die Unterscheidung der Baalberg-Phase in Niederschlesien, was von E. F. Neustupný⁸³ versucht wird, scheint als nicht möglich zu sein. Man darf nicht vergessen, manche Formen, vor allem die plastischen mit Henkeln verbundenen Ornamente beschränken sich nicht nur auf die Baalberg-Phase, sie treten auch z.B. in böhmischer Phase III, auch IV (nach M. Zápotocký) der Trichterbecherkultur auf. In unserem Raume ist uns ein, sonst mit Abdrücken der zweiteiligen Schnur verziertes Bruchstück von der Amphore mit plastischen, vom Ansatz des Henkels steigenden Leisten aus der Ortschaft Wrocław-Pracze bekannt⁸⁴ (Phase IV).

Übersetzt von Kazimierz Andrysiak